

безпечення: навч. посібник. – К.: Знання, 2005. – С. 325. 19. Ткач О. Уроки пенсійної історії // Пенсія. – 2005. – № 4. – С. 30. 20. Кланків М. С. З історії зародження національного страхового ринку // Фінанси України. – 1998. – № 1. – С. 85–92. 21. Шумило М. М. Цит. праця. – С. 21. 22. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. [Электронный ресурс] / [под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева и О. О. Петрушевского]. – Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1890–1907. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/713. – Назва з екрана. 23. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Указ. работа. 24. Ткач О. Уроки пенсійної історії // Пенсія. – 2005. – № 3. – С. 27–28. 25. Там само. – № 4. – С. 31. 26. Там само. – С. 30–32.

В. І. ТРУБА,

кандидат юридичних наук

ПРАВОВІДНОСИНИ МІЖ БАТЬКАМИ І ДІТЬМИ: СТРУКТУРА І ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена висвітленню теоретичних проблем визначення структури і особливостей правовідносин між батьками і дітьми. На підставі аналізу наукової літератури та нормативно-правових актів автором доводиться існування трьохелементної структури правовідносин між батьками і дітьми – суб'єкт, об'єкт і зміст правовідносин. Наводяться додаткові аргументи щодо ознак кожного з елементів правовідносин, що вивчаються.

Ключові слова: правовідносини між батьками і дітьми, суб'єкт правовідносин, об'єкт правовідносин, зміст правовідносин.

Статья посвящена освещению теоретических проблем определения структуры и особенностей правоотношений между родителями и детьми. На основании анализа научной литературы и нормативно-правовых актов автором доказывается существование трехэлементной структуры правоотношений между родителями и детьми – субъект, объект и содержание правоотношений. Высказываются дополнительные аргументы относительно признаков каждого из элементов изучаемых правоотношений.

Ключевые слова: правоотношения между родителями и детьми, субъект правоотношений, объект правоотношений, содержание правоотношений.

Article is devoted to theoretical problems of defining the structure and characteristics of legal relationships between parents and children. Based on the analysis of scientific literature and regulations the author prove the existence of three-element relationship structure between parents and children – the subject, the object and content of legal relationships. The additional arguments about the signs of each of the element of legal relationships are described.

Key words: legal relationships between parents and children, the subject of legal relationships, the object of legal relationships, the content of legal relationships.

У науковій літературі сімейні правовідносини поділяють за різними критеріями. Відповідно до одного з них – за суб'єктним складом – одним із видів сімейних правовідносин визнаються правовідносини між батьками та дітьми.

На сьогодні існує багато досліджень відносин, які складаються між батьками та дітьми і врегульовуються правом, однак вивчення теоретичних питань структури та особливостей елементів правовідносин між батьками та дітьми

шається поза увагою дослідників. Найгрунтовніші дослідження правідносин між батьками та дітьми були здійснені радянськими вченими Є. М. Ворожейкіним, Є. А. Поссе, Т. О. Фадеевою, В. І. Данілінім, С. І. Реуто-¹. Однак зміни, що сталися у сімейному законодавстві, у наукових погля-² на сімейно-правові відносини потребують вивчення. Метою цієї статті є ³кладення авторської позиції щодо питань про структуру та зміст правовід-⁴носин між батьками і дітьми.

У науковій літературі немає єдності щодо визначення поняття структура правовідносин. Нам близькою є позиція тих вчених, які вважають, що структурними елементами правовідносин є суб'єкт правовідносин, об'єкт правовідносин, суб'єктивне право і юридичний обов'язок (зміст правовідносин).

Відповідно до цього, правовідносини між батьками та дітьми включають в себе такі елементи: суб'єкти, права та обов'язки, що пов'язують суб'єктів правовідносин, а також об'єкт, з приводу якого між суб'єктами виникають взаємні права і обов'язки. Структура цих правовідносин є досить складною, що пояснюється тим, що правовідносини складаються не тільки між батьками відносно один одного, а й кожного з батьків і дитиною. Тому, на нашу думку, інша назва аналізованих правовідносин – батьківські правовідносини, яка вживається у науковій літературі, лише частково відображає їх зміст.

При вивченні структури правовідносин між батьками і дітьми проблеми постають передусім у зв'язку з визначенням їх суб'єктного складу.

Є. М. Ворожейкін до суб'єктів батьківських правовідносин відносив батьків і дітей². Так вважає більшість авторів.

Однак існують й інші думки.

Наприклад, Я. М. Шевченко писала, що в батьківських правовідносинах такий суб'єкт як неповнолітній відсутній. Висловлене ґрунтувалося на тім, що КпШС УРСР не містив норми, яка б визначала взаємні права і обов'язки батьків і дітей, які б засновувалися на самому факті існування сім'ї і сімейних взаємовідносин³. Однак це твердження і на той час виглядало безпідставним, оскільки наявність батьківських правовідносин не означає існування у батьків і дітей сім'ї і сімейних взаємовідносин між ними.

І. М. Кузнецова вважає аналогічними існуючим між кровними батьками і дітьми правовідносини між усиновлювачем і усиновленою дитиною⁴.

С. А. Муратова до суб'єктів батьківських правовідносин відносить не тільки батьків і дітей, а й усиновлювачів і усиновлених⁵.

Питання про правову природу правовідносин, які складаються в результаті усиновлення, тривалий час є предметом наукових дискусій. Не вдаючись до викладення основних позицій з цього питання, висловимо свою думку.

Незважаючи на те, що: а) усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини і б) усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків, правовідносини з усиновлення і правовідносини між батьками та дітьми (батьківські правовідносини) – різні правові явища.

Слід погодитися з Є. М. Ворожейкіним у тому, що усиновлювачі здатні усвідомлено створювати для себе такі ж права і обов'язки, як і батьки, однак в

таких випадках йдеться не про батьківські права як такі, а про права, прирівнювані до них⁶.

До цього слід додати ще й таке. Юридичні факти, на підставі яких складаються правові зв'язки між батьками і дітьми та усиновлювачами і усиновленими є різними. У першому випадку – це подія – народження, у другому – це дія – рішення суду. Втім, для виникнення батьківських правовідносин іноді вимагається сукупність юридичних фактів – подія – народження дитини і дія – рішення суду про визнання батьківства. Юридичні факти, на підставі яких припиняються правові зв'язки між батьками і дітьми та усиновлювачами і усиновленими також є різними, хоча в окремих випадках можуть збігатися.

Очевидним є те, що відносини з усиновлення можуть трансформуватися у відносини з батьківства. Але лише у разі усиновлення дитини з додержанням таємниці усиновлення, якщо усиновлювач був записаний матір'ю, батьком усиновленої ним дитини, оскільки чинне законодавство передбачає можливість позбавлення усиновлювача батьківських прав.

Таким чином, суб'єктами правовідносин між батьками та дітьми є кожен з батьків та дитина. Походження дитини від даної особи є єдиною підставою виникнення батьківських прав і обов'язків як у матері, так і у батька дитини⁷. Народження дитини, встановлення її походження від визначеної жінки – матері і від визначеного чоловіка – батька – це ті юридичні факти, які мають інституційне значення в сімейному праві будь-якої держави.

Факт походження дітей від батьків (кровної спорідненості) має бути визаний державою. Відповідно до ч. 1 ст. 121 СК України права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану. Однак, за поширенням застосування сучасних медичних технологій для зачаття та народження дитини, юридичного значення набуло не тільки біологічне походження (кровна спорідненість), а й соціальне. У зв'язку з цим, порядок визначення походження дитини різниться не тільки залежно від того, перебувають матір та батько у шлюбі між собою чи ні, а й з огляду на те, чи припинено шлюб у зв'язку зі смертю чоловіка жінки, яка народила дитину, чи дитина зачата та народжена природнім шляхом, чи в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. Не впливає на порядок визначення походження дитини визначення шлюбу неукладеним або недійсним.

Певно, що до досягнення дитиною повноліття батьки виступають як особа, наділені обов'язками, а дитина, як особа наділена правами. Однак їхні права та обов'язки можуть стати взаємними, оскільки законодавством покладається обов'язок на повнолітніх дочку, сина утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (гл. 17 СК України). Не зважаючи на те, що сімейним законодавством встановлено, що особа має правовий статус дитини до досягнення нею повноліття (ч. 1 ст. 6 СК України), зазначені правовідносини належать до правовідносин між батьками і дітьми.

В науковій літературі побутує думка, що відносини між батьками і дітьми є взаємними. Так, зокрема, вважають В. Ф. Маслов, Г. К. Матвеев, Ю. С. Червоний⁸.

Зауважимо, що засади взаємності не є визначальними у відносинах між батьками і дітьми. Так, зокрема, вважає А. М. Нечасва. Визнаючи, що певний взаємозв'язок між аліментними зобов'язаннями батьків і дітей існує, автор, однак, зазначає, що аліментні обов'язки батьків засновані на законі і виконуються без розрахунку на те, що з часом подібного роду обов'язок буде покладено на плечі повнолітньої дитини⁹. Не можна також вважати аліментні зобов'язання відплатними.

Ми вважаємо, що покладення на працездатних дітей обов'язку з надання утримання непрацездатним батькам, які потребують матеріальної допомоги, не дає підстав характеризувати їх як взаємообумовлені. Законодавець покладає обов'язок утримувати батьків тільки на повнолітніх дітей і тільки за наявності встановлених умов. Так, батьки після позбавлення їх батьківських прав не звільняються від обов'язку утримувати дитину (ч. 2 ст. 166 СК України), а обов'язку з утримання батьків не виникає у дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав (ч. 2 ст. 202 СК України). Може статися й так, що батьки не втратять свою працездатність, або не потребуватимуть матеріальної допомоги від дітей. Між тим, обов'язок батьків існує завжди і має безумовний характер.

Визначення об'єкта правовідносин між батьками і дітьми залежить від того, з приводу яких благ – матеріальних чи нематеріальних – вони складаються.

В літературі, однак, висловлювалася й інша думка. Так, Я. М. Шевченко зазначала, що по суті в конструкції батьківських правовідносин з виховання дітей дитина виступає як об'єкт їх виховної діяльності. На її думку, особливості суспільних відносин, що виникають у сфері виробництва людського життя і співвідношення особистості, висувають людину в якості об'єкта людської діяльності (а правовідносини слугують виразом цієї діяльності)¹⁰. З такою думкою не можна погодитись. Нам близькою є позиція тих вчених (С. О. Іванової, З. В. Ромовської), які піддавали критиці наведену позицію і обґрунтовували свою – діти є суб'єктами права, оскільки саме про їх право на належне виховання ведеться спір між батьками¹¹. До цього слід додати, що сучасне законодавство визнає дитину учасником сімейних відносин (ст. 2 СК України), цивільних відносин, а в окремих випадках – й цивільних процесуальних відносин (ст. 27 ЦПК України).

Об'єктами майнових правовідносин між батьками і дітьми є матеріальні блага – майно, належне їм на праві власності або іншому речовому праві, і матеріальна допомога, яку кожен із них повинен надавати один одному. Відповідно слід виділити два різновиди майнових правовідносин, які складаються між батьками і дітьми. Перший – правовідносини щодо належності майна, яке мають суб'єкти цих відносин. Другий – правовідносини з утримання одних суб'єктів права іншими.

Щодо визначення об'єкта правовідносин немайнового змісту між батьками і дітьми, то більшість науковців обходить стороною цю проблему. Аналіз наукової літератури щодо визначення об'єкту сімейних правовідносин дає підстави говорити, що більшість науковців розуміє під об'єктами немайнових правовідносин між батьками і дітьми нематеріальні блага, права та обов'язки щодо немайнових благ.

СК України надає батькам права і наділяє їх обов'язками немайнового характеру, зокрема – правом визначати прізвище, ім'я та по батькові дитини, правом на захист дитини, правом на спілкування, правом на визначення місця проживання, обов'язком зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану, правом щодо виховування та розвитку дитини (ст. 145, 146, 150, 151, 153, 160 та ін.).

Ми схилиємося до того, що об'єктом правовідносин немайнового змісту між батьками і дітьми є нематеріальні блага (ім'я особи), а також дії (поведінка) як результат свідомої (вольової) діяльності людей (спілкування батьків і дітей, виховання дітей, вжиття заходів щодо захисту прав та інтересів).

Зміст правовідносин між батьками і дітьми складає вся сукупність прав і обов'язків батьків і дітей один щодо одного. Ці права та обов'язки встановлюються СК України та іншими актами законодавства і пов'язують суб'єктів правовідносин (батьків і дітей) своєрідними правовими зв'язками. При цьому права та обов'язки батьків щодо дітей, і навпаки, не залежать від наявності шлюбу між батьками та від того, чи складають вони сім'ю у розумінні сім'ї, визначеному ст. 3 СК України. Тому ми не можемо погодитися з думкою В. Ю. Москалюк, яка зазначає: «батьки є кровними родичами дитини, що пов'язує їх взаємними правами та обов'язками, тобто вони складають сім'ю»¹².

Чинне законодавство не містить вичерпного переліку прав та обов'язків батьків щодо своїх дітей. Безпосередньо визначає права та обов'язки матері, батька і дитини розділ III СК України. Не зупиняючись окремо на характеристичні прав та обов'язків дитини, оскільки це питання потребує окремого дослідження, окреслимо характерні особливості прав батьків.

Особливістю батьківських прав є те, що вони:

не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини (ч. 2 ст. 155 СК України);

встановлюються як в інтересах дітей, так і в інтересах батьків;

мають тимчасовий характер. Вони виникають з моменту народження дитини і припиняються з досягненням дитиною повноліття або настанням інших юридичних фактів (з набуттям або наданням повної цивільної дієздатності);

не можуть врегульовуватися шлюбним договором;

можуть бути змінені судовим рішенням. Однак в такому разі зміни стосуються не одного суб'єкта правовідносин, а всіх;

є відносинами рівних сторін. Не залежать від шлюбних правовідносин матері і батька дитини. При розірванні шлюбу припиняються шлюбно-сімейні правовідносини, а батьківські зберігаються.

Кожна з названих рис батьківських прав як частини змісту правовідносин між батьками і дітьми потребує додаткового висвітлення.

Підсумовуючи слід зазначити, що чітке визначення елементів правовідносин та їх характерних ознак взагалі, і правовідносин між батьками і дітьми зокрема, має важливе значення як з теоретичної точки зору, оскільки сприяє стійкості і стабільності системи права, так і з практичної, оскільки сприяє адекватній оцінці фактичної поведінки учасників суспільних відносин та реалізації правових норм.

1. *Ворожейкин Е. М.* Семейные правоотношения в СССР. – М.: Юрид. лит., 1972. – 336 с.; *Поссе Е. А., Фаддеева Т. А.* Проблемы семейного права: учеб.-метод. пособие. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – 115 с.; *Данилин В. И., Реутов С. И.* Юридические факты в советском семейном праве / науч. ред. Ф. М. Раянов. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 155 с.
2. *Ворожейкин Е. М.* Цит. праця. – С. 156.
3. *Шевченко Я. Н.* Семейно правовые формы охраны интересов личности и семьи // Охрана прав и интересов личности: гражданско-правовой аспект / отв. ред. Я. Н. Шевченко. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 86–88.
4. *Кузнецова И. М.* Охрана интересов детей при усыновлении // Законодательство о браке и семье и практика его применения. – Свердловск, 1989. – С. 83–96.
5. *Муратова С. А.* Семейное право: учебник для юрид. вузов. – М.: Эксмо, 2004. – С. 44.
6. *Ворожейкин Е. М.* Цит. праця. – С. 172.
7. *Маслов В. Ф.* Имущественные отношения в семье. Научно-практический комментарий действующего законодательства СССР, РСФСР, УССР и практика его применения. – Харьков: Изд-во Харьков. ун-та, 1972. – С. 124.
8. *Маслов В. Ф.* Цит. праця. – С. 125; *Матвеев Г. К.* Советское семейное право: учебник. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 161; Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / за ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2003. – С. 259–260.
9. *Нечаева А. М.* Семейное право: курс лекций. – М.: Юристъ, 1998. – С. 254.
10. *Шевченко Я. Н.* Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / отв. ред. И. П. Лановенко. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 104; *Шевченко Я. Н.* Теоретические проблемы правового регулирования гражданской ответственности несовершеннолетних за правонарушения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1982. – С. 20; *Шевченко Я. Н.* Семейно правовые формы охраны интересов личности и семьи // Охрана прав и интересов личности: гражданско-правовой аспект / отв. ред. Я. Н. Шевченко. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 87–88.
11. *Иванова С. А.* Судебные споры о праве на воспитание детей. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 58; *Рамовская З. В.* Защита в советском семейном праве. – Львов: Вища школа, 1985. – С. 175.
12. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. – Х.: Ксилон, 2008. – С. 484.